

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

№8

Google Scholar

OPEN ACCESS

ULRICHSWEB[®]
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

OpenAIRE

ROAD

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

Academic
Resource
Index
ResearchBib

ISSN
INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER
INTERNATIONAL CENTRE

CYBERLENINKA

BASE

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Crossref

ISSN: 2992-8982

<https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/>

2025

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Elektron nashr. 553 sahifa.

E'lon qilishga 2025-yil 1-avgustda ruxsat etildi.

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Sayfullo Normatovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Siddiqova Sadoqat G'afforovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Maxmudov Nosir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Samadov Asqarjon Nishonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Ikrom Akramovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xajiyev Baxtiyor Dushaboyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Hakimov Nazar Hakimovich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Musayeva Shoirazimovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
Ali Konak (Ali Ko'nak), iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor (Turkiya)
Cham Tat Huei, falsafa fanlari doktori (PhD), professor (Malayziya)
Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldix'o'ja o'g'li, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dots.
Utayev Uktam Choriyevich, O'z.Respub. Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farkhod, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi IJQKD boshlig'i
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Axmedov Javohir Jamolovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta o'qituvchi
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), v.b. dots.
Djudi Smetana, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Krissi Lyuis, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Glazova Marina Viktorovna, Iqtisodiyot fanlari doktori (Moskva)
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Sevil Piriyeva Karaman, falsafa fanlari doktori (PhD) (Turkiya)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon o'g'li, TDIU ITI departamenti rahbari
Ochilov Bobur Baxtiyor o'g'li, TDIU katta o'qituvchisi
Golisheva Yelena Vyacheslavovna, Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Editorial board:

Salimov Okil Umrzokovich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Abdurakhmanov Kalandar Khodjayeich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Rae Kwon Chung, South Korea, Honorary Professor at TSUE, Nobel Prize Laureate
Osman Mesten, Member of the Turkish Parliament, Head of the Turkey–Uzbekistan Friendship Society
Akhmedov Durbek Kudratillayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Sayfullo Normatovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Abdurakhmanova Gulnora Kalandarovna, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Kalonov Mukhiddin Bakhridinovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Siddikova Sadokat Gafforovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
Khudoykulov Sadirdin Karimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Makhmudov Nosir, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Samadov Askarjon Nishonovich, Candidate of Economic Sciences, Professor
Slizovskiy Dmitriy Yegorovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Ikrom Akramovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Eshtayev Alisher Abduganiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khajiyev Bakhtiyor Dushaboyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khakimov Nazar Khakimovich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Musayeva Shoira Azimovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Professor
Ali Konak, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor (Turkey)
Cham Tat Huei, Doctor of Philosophy (PhD), Professor (Malaysia)
Foziljonov Ibrokhimjon Sotvoldikhoja ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Utayev Uktam Choriyeich, Deputy Head of Department, Prosecutor General's Office of Uzbekistan
Ochilov Farkhod, Head of DCEC, Prosecutor General's Office of Uzbekistan
Buzrukkhonov Sarvarkhon Munavvarkhonovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Akhmedov Javokhir Jamolovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences
Tokhirov Jaloliddin Ochil ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Technical Sciences, Senior Lecturer
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Acting Associate Professor
Judi Smetana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Chrissy Lewis, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Glazova Marina Victorovna, Doctor of Sciences in Economics (Moscow)
Nosirova Nargiza Jamoliddin kizi, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Sevil Piriyeva Karaman, Doctor of Philosophy (PhD) (Turkey)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon ugli, Head of the Department of Scientific Research and Innovations, TSUE
Ochilov Bobur Bakhtiyor ugli, Senior lecturer at TSUI
Golisheva Yelena Vyacheslavovna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor.

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Po'latov Baxtiyor Alimovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Aliyev Bekdavat Aliyevich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xalikov Suyun Ravshanovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Rustamov Ilhomiddin, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Kamilova Iroda Xusniddinovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
G'afurov Doniyor Orifovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Fayziyev Oybek Raximovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, katta o'qituvchi
Babayeva Zuhra Yuldashevna, mustaqil tadqiqotchi

Board of Experts:

Berkinov Bazarbay, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Pulatov Bakhtiyor Alimovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Aliyev Bekdavat Aliyevich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khalikov Suyun Ravshanovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Rustamov Ilkhomiddin, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Khakimov Ziyodulla Akhmadovich, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Kamilova Iroda Xusniddinovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics
Gafurov Doniyor Orifovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogy
Fayziyev Oybek Raximovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Tukhtabayev Jamshid Sharafetdinovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Khamidova Faridaxon Abdulkarimovna, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Yakhshiboyeva Laylo Abdisattorovna, Senior Lecturer
Babayeva Zuhra Yuldashevna, Independent Researcher

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

“Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi 336/3-
sonli qarori bilan ro'yxatdan
o'tkazilgan.

MUNDARIJA

Smart-logistika texnologiyalarini joriy etish orqali oziq-ovqat mahsulotlarini yetkazib berish tizimini optimallashtirish (Toshkent viloyati misolida).....	14
Mavlanov Sobirjon Pardabayevich	
Tijorat banklarida korporativ boshqaruvning xalqaro tamoyillari asosida boshqaruv sifatini oshirish	20
Sattarov Umirzoq	
Современные банковские продукты	24
Хужамуратов Аббос Мардонович	
Amerika qo'shma shtatlarining ijtimoiy himoya tizimi.....	29
Abdullayeva Sayyora Aleksandrovna	
Совершенствование рынка услуг высшего образования как фактор повышения занятости населения в условиях цифровой экономики.....	33
Ибрагимов Тимур Ибодуллаевич, Асланова Дилбар Хасановна	
Iqtisodiy fanlarni o'qitishda interaktiv metodlarning qo'llanilishi va ularning samaradorligi.....	39
Kabulov Baxram Kuzibaevich	
Korxonalarda raqobat razvedkasi tizimlarini rivojlantirishda innovatsion raqamli texnologiyalarining o'rni.....	45
Tursunxo'jayev Sardor Jamoliddin o'g'li	
O'zbekiston banklarida sun'iy intellekt foydalanish samaradorligini oshirish.....	51
Kamolov Sardorbek Davlatjon o'g'li	
Agrar korxonalar xo'jalik faoliyatida risklarni boshqarish bo'yicha samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishning metodologik asoslari.....	59
Baymirzaev Dilmurod Nematovich	
Основные направления инвестиционной политики Узбекистана в соответствии со стратегией-2030	66
Исомов Б. С.	
Tashish va saqlash xizmatlarini ko'rsatuvchi korxonalarda raqamli texnologiyalardan foydalanish holati.....	70
Rajabov Orzujon Mamasoliyevich	
Ijtimoiy infratuzilmani modernizatsiya qilishda DXSHning o'rni: madaniyat va sport sohasida imkoniyatlar	78
Baykalonov Jalil G'aybulloyevich	
Анализ состояния и перспективы развития активного и спортивного туризма в Узбекистане.....	93
Бойко Фарида Чингисовна, Ивонина Наталья Викторовна	
Переоценка и фальсификация стоимости имущества: международные практики, риски и пути решения.....	99
Мансурова Сайёра Бахтияровна	
Hudud sanoati tarkibiy o'zgarishlarini prognozlash usuli.....	106
Djumayev Farrux Toshmuratovich	
Углеродный след и декарбонизация промышленности Узбекистана: роль возобновляемой энергетики и международный опыт	111
Авезова Нилуфар Раббанакуловна, Ощепкова Эльвира Ахтемовна, С.М. Махмудов, А.А. Холиков, Авезова Нилуфар Раббанакуловна	
The process of developing startups based on management principles	119
Ilxamov Azizbek Yodgor o'g'li	
The impact of economic policy on non-performing loans: the case of Uzbekistan.....	126
Jalalov Mashkhurbek Gaybullo ugli	
Основные направления инвестиционной политики Узбекистана в соответствии со стратегией-2030	134
Исомов Б. С.	

Ko'p kvartirali uylarni boshqaruv organlari tomonidan aholiga sifatli xizmat ko'rsatishni qo'llab quvvatlashni takomillashtirish	138
Umarov Begzodbek Jaloldinovich	
O'zbekistonda iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishning institutsional asoslari.....	143
Fayzullayev Jonibek Negmatullayevich	
Davlat - xususiy sheriklik loyihalarining samaradorligini oshirish.....	150
Tursunov Imomnazar Egamberdiyevich, Hamroyev G'ayratjon Sultonovich	
O'zbekiston sug'urta bozorida hayot sug'urtasi xizmatlarining rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari.....	155
Bazarov Zakir Xonqulovich	
Tijorat banklari likvidligini tartibga solish yo'llari.....	160
Tursunpo'latov Sohnbazar Kasimjon o'g'li, Nomozova Mohinur Maxmud qizi	
Atrof-muhit ifloslanishini kamaytirishda yashil moliya vositalarining roli: xalqaro tajriba va O'zbekiston imkoniyatlari	163
Yuldasheva Madina Tohir Qizi	
Geofazoviy ma'lumotlar asosida hududlarning farovonlik darajasini aniqlash	173
Toymasov Zufarjon Zokir o'g'li	
Методы и критерии оценки эффективности конкурентоспособности предприятия	179
Кучаров Абдор Сабижанович, Бобожонов Азиз Бабаханович, Алижанова Камила Тохир кизи	
Korxonalarda innovatsion jarayonlarni boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish.....	187
Narbayeva Dilnoza Darvishaliyevna	
Development of entrepreneurship in Uzbekistan: management strategies in the context of economic reforms	192
Ibragimova Saida Ilkhomovna	
Aloqa korxonalari xizmat faoliyatida diversifikatsiya qilishning ilmiy baholash usullari va ulardan foydalanish.....	197
Tursunova Mastura Taxirovna	
Developing effective marketing strategies for tourism development in Uzbekistan	204
Fayzullayev Nodirbek Baxtiyor o'g'li	
Yakka tartibdagi tadbirkorlarni soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari.....	208
Yuldashev Yashnarjon Xolmirzayevich	
Yoshlar sanoat va tadbirkorlik zonalarida investitsiya loyihalarini bank kreditlari orqali moliyalashtirish.....	212
Jamalova Dilnoza Egamberdiyevna	
Цифровизации системы стратегического управления предприятий нефтегазовой отрасли Республики Узбекистан.....	217
Азимов Кабул	
Индекс устойчивости региона против бедности (poverty resilience index – pri): на примере бухарской области Республики Узбекистан (2024)	223
Мухамедова Мадинабону Мехридиновна	
Экономические аспекты внедрения цифровых технологий в полиграфии.....	230
Юсупхужаева Шахноза Музаффар кизи	
Mintaqalararo iqtisodiy hamkorlikni shakllantirish va barqaror rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari.....	233
Sattorov R. A.	
Web3'da real vaqt ma'lumot sinxronizatsiyasi — tarmoqdagi kechikishlar va ularni kamaytirish texnologiyalari.....	240
Raimov Ulugbek Yorqinbek o'g'li	
Tijorat banklarining likvidligini tartibga solish amaliyotining dolzarb masalalari	246
Sayfutdinov Bobur Nodirovich	
Tijorat banklarining investitsion jozibadorligini oshirish yo'llari.....	255
Yuldoshev Otabek Jovli o'g'li	

Tijorat banklarining investitsion faolligini oshirish yo'llari.....	261
Ortiqov Sidiqjon Xolmurodovich	
Innovatsion yondashuvlar orqali davlat xaridlarida iqtisodiy samaradorlikni oshirish	266
Kurbonbekov Sardorbek Ravshanovich	
Hududlarda barqaror rivojlanish nazariyalarining sanoat korxonalari faoliyatiga ta'siri	270
Sadriddinov Baxtiyor Shamsiddin o'g'li	
Turizm platformalarining raqobatbardoshligini oshirishda zamonaviy kontent va raqamli marketing strategiyalarining integratsiyalashgan yondashuvi.....	277
Dadamirzayev Sarvarbek Ulug'bek o'g'li	
Bank xizmatlarida innovatsion texnologiyalarni kengaytirish yo'nalishlari.....	283
Almosova Shohista Jobirovna	
Модели организации казначейства в ведущих стран мира.....	288
Сагдиев Равшан Сайфуллаевич	
Paxta-to'qimachilik klasterlari faoliyatini nazariy jihatlar va rivojlantirish yo'llari.....	302
B.Sh.Shadmanov	
Qurilish sanoatini rivojlantirishda tabiiy resurslardan kompleks foydalanishning ahamiyati.....	307
Yuldasheva Mexrunisa Kasimjan qizi	
Yangi O'zbekistonning "Yashil" iqtisodiyoti: qiyosiy tahlilning asosiy tendentsiyalari	313
Ro'ziyeva Dilfuza Toshmurovna	
Oliy ta'limda raqamli texnologiyalarning muammolari va uni bartaraf etish yo'nalishlari.....	318
Abduraxmanova Malika Abdujaparovna	
Namangan viloyatining Farg'ona vodiysi qo'shni hududlari bilan iqtisodiy hamkorligining hozirgi holati va rivojlantiruvchi omillari	323
Sattarov R.A.	
Desentralizatsiyalangan ma'lumot almashish protokollari: IPFS, Filecoin va Arweave tahlili	328
Raimov Ulugbek Yorqinbek o'g'li	
Transport xizmatlari ko'rsatish biznes-jarayonlarini raqamli transformasiya talablari asosida takomillashtirish.....	333
Komilov Asror Akmalovich	
Empowering the Future: Assessing the Role of Automation, Internet of Things (IoT), and Demand Management in Enhancing Energy Efficiency of Smart Grids.....	338
Khakimjanova Surayyo Khabibullayevna	
Ta'lim jarayonida sun'iy intellektdan foydalanish tajribalari (xalqaro va mahalliy misollar)	345
Madaminov Shoxruxbek Ma'rufjon o'g'li	
Zamonaviy sharoitlarda uy-joy fondini boshqarishning moliyaviy mexanizmini takomillashtirish	352
Inoyatova Durdona Shoxaydarovna, Karimova Aziza A'zamiddin qizi	
Mijozlar tajribasini yaxshilashda raqamli integratsiya strategiyalari: "O'zbektelekom" AK tajribasi.....	358
Islamov Javlon Rasulovich	
Tijorat banklari orqali jinoiy yo'l bilan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish mexanizmlari.....	361
Rustamov Sunnatillo Rustamovich	
Yashil iqtisodiyot barqaror rivojlanish omili sifatida: Yevropa tajribasi.....	368
Turobjanov Murodjon Maxammadjanovich	
Ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka erishishda kichik biznes va mahalla hamkorligi modellarini takomillashtirish	373
Murotov Nodir Xujamqulovich	
Xalqaro moliya institutlarining O'zbekiston bank sektori va iqtisodiyotiga ta'siri: YETTB faoliyati misolida tahlil.....	378
Alimov Azizbek Alievich	
Bankrotlik xavfini tahlil qilish modellari.....	386
Nasiriddinov Bahouddin Nuriddinovich	

Xizmat ko'rsatish korxonalarida sifat va samaradorlikni oshirishni takomillashtirish yo'llari.....	393
Burxonova Nargiza Mirshohid qizi	
Iqtisodiyotni modernizatsiyalash jarayonida bank tizimi islohotlari va ularni boshqarish strategiyalari.....	400
Hamroyev Xurshid Jalilovich	
“Temir yo'l transportida MHXSni joriy etishning ahamiyati va milliy standartlar bilan taqqoslama tahlili”	405
Babaxalov Norbo'ta Eshnazarovich	
Banking and financial services in the process of economic development digitalization and its advantages and security of the process	409
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, Baxanurov Oqil Odil og'li	
Kichik biznesda moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi asosiy muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari.....	416
Abduvosit Omonboyev	
“Futurologiya va mintaqaviy iqtisodiy transformatsiya: Markaziy Osiyoda O'zbekistonning strategik senariylari”	421
Siddiqov Abdusalom Abdumalikovich	
Kichik biznes subyektlarini bank kreditlari orqali qo'llab-quvvatlashning rivojlangan xorijiy davlatlar tajribalari.....	425
Irgasheva Nigora Akbarovna	
Туристская мобильность стран персидского залива как устойчивый и перспективный источник въездного туризма в Узбекистан	434
Додиев Феруз, Голышева Елена Вячеславовна	
Turistik erkin iqtisodiy zonalarda investitsiya loyihalarini amalga oshirish: Imkoniyatlar, muammolar va istiqbollar	443
Xoliqov Dostonbek Rustam o'g'li	
Oliy ta'limda davlat-xususiy sheriklik: moliyalashtirish modelini modernizatsiya qilish yo'nalishlari.....	449
Bozorov Alisher O'zimurotovich	
Xalqaro raqamli intergatsiya, raqamlashtirish sharoitida tijorat banklari faoliyati tahlili	455
Turapov Bahromjon Alisher o'g'li	
To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar – iqtisodiyot taraqqiyotining muhim omili.....	461
Mamatkulova Nodira Maxkamovna	
Davlat xaridlari ishtirokchilarining elektron-skoring tizimi.....	465
Mamasoliyev Abrorbek Abdug'ani o'g'li	
Qishloq xo'jalik korxonalarida melioratsiya xarajatlari xisobining muammolari va yechimlari.....	469
Baxriev Muxiddin Sheralievich	
O'zbek banklarining xarajatlar samaradorligini stoxastik chegara modelida baholash	481
Xannayev Sherzod	
Практические подходы к выявлению и оценке налоговых рисков на основе сегментации деятельности налогоплательщиков	490
Голубова Ольга Сергеевна, Элбаева Мукаддас Рашидовна	
Iqtisodiyot tarmoqlarida investitsiyalardan samarali foydalanishni tashkil etish chora-tadbirlari va investitsiyalarni jalb qilish istiqbollari.....	496
No'monjonova Muazzam Maxbubjon qizi	
Empowering the future: The impact of automation, iot, and demand management on energy efficiency in smart grids.....	501
Khakimjanova Surayyo Khabibullayevna	
Institutsional o'zgarishlar sharoitida aholi daromadlari tarkibining oshishi va daromadlar tengsizligini kamaytirishning istiqbolli yo'nalishlari	508
Ergasheva Nafisa Baxridinovna	
Международные индексы, определяющие цифровое развитие страны	513
Талъатова Диёра Боходир кизи	

Sog'liqni saqlash sohasida davlat-xususiy sheriklik instituti orqali investitsiya loiyhalarini moliyalashtirishda moliyaviy-iqtisodiy samaradorligini baholash metodologiyasi	517
Karabayev Sanjar Abdusamatovich	
Управление качеством в технологических стартапах: Баланс между скоростью и надежностью	527
Хамидуллина Гульнара Рафкатовна, Раджабов Темур Рустамович, Носиров Илхом Аббосович	
Namangan viloyatida iqtisodiy integratsiyani jarayonida eksport va import operatsiyalarining tahlili	535
Adashev Azimjon O'rinboyevich	
Korxonalarda kadrlar tayyorlash ijrosidagi mavjud muammolar va kadrlar siyosatining takomillashtirib borish xususiyatlari	541
Mamatqulov Rustam Muxammadkarimovich	
Yashirin iqtisodiyot tushunchasi, turlari va shakllanish omillari hamda uning iqtisodiyotga ta'siri.....	546
Malikov Abdulaziz Toxirjon o'g'li, S.A. Zakirova	

YASHIRIN IQTISODIYOT TUSHUNCHASI, TURLARI VA SHAKLLANISH OMILLARI HAMDA UNING IQTISODIYOTGA TA'SIRI

Malikov Abdulaziz Toxirjon o'g'li

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti magistranti

Ilmiy rahbar:

S.A. Zakirova

i.f.n., xalqaro iqtisodiyot kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy iqtisodiyotda keng tarqalgan yashirin iqtisodiyot tushunchasi, uning asosiy turlari va shakllanish omillari chuqur tahlil qilinadi. Yashirin iqtisodiyotning mavjudligi iqtisodiy o'sish sur'atlariga, budjet daromadlariga, ijtimoiy tenglikka va davlat boshqaruvining samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Maqolada xalqaro tajribalar, statistik ma'lumotlar va O'zbekiston iqtisodiyotidagi real holatlar asosida yashirin iqtisodiyotning oqibatlari va unga qarshi kurashish choralarining samaradorligi yoritilgan. Tadqiqot natijalari yashirin iqtisodiyot hajmini kamaytirish, fiskal siyosatni kuchaytirish va iqtisodiy shaffoflikni ta'minlash borasidagi strategik qarorlar uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Yashirin iqtisodiyot, norasmiy bandlik, soliqqa tortish tizimi, iqtisodiy institutlar, davlat budjeti, rasmiy sektor, rivojlanayotgan mamlakatlar, iqtisodiy barqarorlik.

Abstract: This article provides an in-depth analysis of the concept of the hidden economy, its main types and factors of formation, which are widespread in the modern economy. The existence of the hidden economy directly affects the rates of economic growth, budget revenues, social equality and the effectiveness of public administration. The article, based on international experience, statistical data and real situations in the economy of Uzbekistan, highlights the consequences of the hidden economy and the effectiveness of measures to combat it. The results of the study serve as a scientific basis for strategic decisions to reduce the size of the hidden economy, strengthen fiscal policy and ensure economic transparency.

Key words: Shadow economy, informal employment, taxation system, economic institutions, state budget, formal sector, developing countries, economic stability.

Аннотация: В статье дан глубокий анализ понятия скрытой экономики, ее основных видов и факторов формирования, широко распространенных в современной экономике. Существование скрытой экономики напрямую влияет на темпы экономического роста, доходы бюджета, социальное равенство и эффективность государственного управления. В статье на основе международного опыта, статистических данных и реального положения дел в экономике Узбекистана рассматриваются последствия скрытой экономики и эффективность мер по борьбе с ней. Результаты исследования служат научной основой для принятия стратегических решений по сокращению масштабов скрытой экономики, усилению фискальной политики и обеспечению прозрачности экономики.

Ключевые слова: Теневая экономика, неформальная занятость, налоговая система, экономические институты, государственный бюджет, формальный сектор, развивающиеся страны, экономическая стабильность.

KIRISH

Yashirin iqtisodiyot (shuningdek, norasmiy yoki soya iqtisodiyoti deb ham yuritiladi) – bu iqtisodiy faoliyatning rasmiy statistik hisobotlarda to'liq aks ettirilmaydigan va belgilangan tartib-qoidalardan chetda amalga oshiriladigan shakllarini o'z ichiga oladi. Ushbu faoliyatlar odatda soliqqa tortilmaydi, rasmiy mehnat munosabatlarsiz amalga oshiriladi yoki tegishli tartibda hujjatlashtirilmagan bo'ladi. Yashirin iqtisodiyot tarkibiga noqonuniy amaliyotlar bilan bir qatorda, qonuniy bo'lsa-da, rasmiylashtirilmagan xo'jalik operatsiyalari ham kiradi.

Mazkur tushuncha iqtisodiyot fanida XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab mustaqil ilmiy mavzu sifatida shakllana boshlagan. Ayniqsa, sanoatlashgan davlatlarda soliq siyosatining murakkablashuvi, mehnat bozoridagi qat'iy talablarga javob bera olmaydigan fuqarolar sonining ortishi va biznes yuritishdagi ortiqcha

byurokratik to'siqlar norasmiy iqtisodiy faoliyatlarga zamin yaratgan. Ushbu omillar yashirin iqtisodiyotning ko'lami ortib borishiga sabab bo'lgan. Ilk bor "shadow economy" atamasi xalqaro tashkilotlar, jumladan, Xalqaro mehnat tashkiloti (ILO) va Jahon banki (WB) hujjatlarida muntazam ishlatila boshlagan. Bugungi kunda ushbu tushuncha deyarli barcha mamlakatlar iqtisodiyotida mavjud bo'lib, u turli darajada bo'lsa-da, jahon yalpi ichki mahsulotiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbekiston misolida ham yashirin iqtisodiyot muammosi iqtisodiy islohotlar jarayonida dolzarb masalalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-oktyabrdagi "Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-6098-son¹ Farmoni qabul qilinib, aniq rejalar belgilab olindi. Aholi bandligining ma'lum bir qismi xususiy sektorda faoliyat yuritayotgani, ayrim xo'jalik subyektlarining moliyaviy operatsiyalari rasmiy hisobotlarda to'liq aks ettirilmasligi bu jarayonni chuqur o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi. Shu bois, yashirin iqtisodiyot ko'lamini aniqlash va uni kamaytirishga qaratilgan aniq choralarni ishlab chiqish, iqtisodiy siyosat samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

F.Schneider va D.Enste[2] maqolasida yashirin iqtisodiyot tushunchasi keng miqyosda ochib berilgan. Mualliflar yashirin iqtisodiyot hajmi, shakllanish sabablari (soliq bosimi, tartibga solish darajasi, ishsizlik) va uning iqtisodiyotga salbiy ta'siri – soliq tushumlari kamayishi, raqobat muvozanatining buzilishi – tahlil qilinadi. Tadqiqot statistik baholashlar asosida mamlakatlar kesimida yashirin iqtisodiyot ulushini aniqlash metodikasini taklif etadi. Ushbu maqola mavzuning nazariy asoslarini chuqur anglash uchun muhim manbadir.

E.Feige[3] o'z ilmiy ishida yashirin iqtisodiyot va norasmiy sektor o'rtasidagi tafovutlarni aniqlaydi hamda ularni baholashda yangi institutsional iqtisodiyot yondashuvini taklif qiladi. Muallif institutlarning zaifligi, mulk huquqlarining himoyalanganligi va rasmiy tizimga ishonchsizlik yashirin iqtisodiyotning ildizlari ekanini ta'kidlaydi. U, shuningdek, yashirin faoliyatlar iqtisodiy samaradorlikni kamaytirishi va makroiqtisodiy rejalashtirishni qiyinlashtirishini asoslaydi.

C.Williams va J.Windebank[4] maqolasida yashirin iqtisodiy faoliyatning ijtimoiy jihatlarini tahlil qiladi. Mualliflar norasmiy mehnatning sabablari faqat iqtisodiy emas, balki madaniy va ijtimoiy omillar bilan ham bog'liq ekanini ko'rsatadi. Masalan, oilaviy yordam, jamoaviy xizmatlar yoki ishonch asosida bajariladigan ishlar rasmiy statistikalarda aks etmasligi mumkin. Yashirin iqtisodiyotning strukturaviy jihatlarini o'rganishda sotsiologik yondashuvning afzalliklarini asoslaydi.

Y.Davydov[5] Rossiya misolida yashirin iqtisodiyotning shakllanish omillari, turlari va unga qarshi kurashish usullarini tahlil qiladi. Muallif soliq tizimidagi murakkablik, davlat boshqaruvidagi korrupsiya va past nazorat darajasi yashirin iqtisodiyotni rag'batlantiruvchi omillar sifatida ko'rsatadi. Shuningdek, u davlat nazoratining samarali mexanizmlarini ishlab chiqish, fuqarolik ongini oshirish va iqtisodiy rag'batlar yaratishni asosiy yechimlar sifatida tavsiya etadi.

L.Medina va F.Schneider[6] tadqiqotida 158 ta davlat uchun yashirin iqtisodiyot hajmi 1991-2017-yillar oralig'ida baholangan. Mualliflar yashirin iqtisodiyotning rasmiy sektor bilan o'zaro ta'siri, uning makroiqtisodiy barqarorlikka ta'siri, ishsizlik va ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiruvchi omil sifatida ko'rsatadi. Asarda valyuta tartibga solinishi, tartibotlar sifati va institutsional ishonch darajasi yashirin iqtisodiyot miqdoriga qanday ta'sir qilishi empirik usulda isbotlangan.

B.Torgler va F.Schneider[7] tadqiqotida yashirin iqtisodiyot hajmi bilan soliq madaniyati, hukumat sifati va institutlarning samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlik panel ma'lumotlar asosida tahlil qilingan. Mualliflar ta'kidlaganidek, fuqarolar o'z davlatiga ishonmagan, korrupsiya yuqori bo'lgan muhitda yashirin iqtisodiyot ulushi ko'proq bo'ladi. Tadqiqot shuningdek, soliq madaniyatini oshirish va samarali boshqaruv institutlarini yaratish yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashda asosiy vosita ekanini ko'rsatadi.

J.Ihrig va K.Moe[8] o'z maqolasida norasmiy sektorning hukumat siyosatlariga qanday javob berishini model asosida tahlil qilgan. Ular rasmiy sektorni haddan tashqari tartibga solish, yuqori soliq stavkalari va cheklolarning norasmiy faoliyatni rag'batlantirishini asoslab beradi. Shuningdek, norasmiy sektorning mehnat bozoriga va soliq bazasiga salbiy ta'siri empirik dalillar orqali yoritiladi. Tadqiqot natijalari samarali siyosiy islohotlar zarurligini ko'rsatadi.

N.Loayza[9] o'tkazgan tadqiqotda yashirin iqtisodiyot modelini ishlab chiqqan va uni Lotin Amerikasi davlatlari ma'lumotlari asosida amaliy tahlil qilgan. U yashirin iqtisodiyot darajasi davlatning tartibga solish darajasi, soliqlar og'irligi va qonunlar ijrosiga bog'liq ekanini ko'rsatadi. Muallif shuningdek, norasmiy sektorni qisqartirish uchun islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish, huquqiy tizimni mustahkamlash zarurligini ta'kidlaydi.

¹ <https://lex.uz/docs/-5073459>

C.Willams[10] muallifligidagi kitob yashirin iqtisodiy faoliyatlarni individual, ijtimoiy va institutsional darajada chuqur tahlil qiladi. Williams rasmiy iqtisodiyotga qo'shilmagan faoliyatlarning sabablarini – ishonchsizlik, tartibotlar bilan kelishmovchilik va iqtisodiy zaiflik – asoslab beradi. Kitobda Yevropa va Osiyo mamlakatlaridagi holatlar solishtirma tahlil qilinadi. Muallif yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashish uchun ko'p darajali (multi-level) yondashuv zarurligini ta'kidlaydi.

A.Buehn va F.Schneider[11] tadqiqotida 162 ta davlatda yashirin iqtisodiyotning 1999–2007 yillardagi o'rtacha ulushi hisoblab chiqilgan. Mualliflar yashirin iqtisodiyotning sabablari sifatida soliqqa tortish darajasi, tartibga solish kuchi, ishsizlik darajasi va institutsional sifatsizlikni ko'rsatadi. Tadqiqotda yuqori yashirin iqtisodiyotga ega mamlakatlarda byudjet tushumlari kamaygani, rasmiy bandlik qisqargani va ijtimoiy tengsizlik ortgani qayd etilgan.

R.Ergashev[12] O'zbekiston sharoitida yashirin iqtisodiyot muammosini milliy kontekstdan kelib chiqib tahlil qiladi. Muallifga ko'ra, O'zbekistonda hujjatlashtirilmagan mehnat, naqd pul aylanishi va soliqdan qochish kabi shakllar keng tarqalgan. U yashirin iqtisodiyotni kamaytirish uchun raqamli iqtisodiyotni joriy etish, soliq islohotlari va aholining huquqiy ongini oshirish kabi chora-tadbirlarni taklif etadi. Tadqiqot mamlakat realiyalariga mos tavsiyalarni taqdim etadi.

K.Gërxxhani[13] tadqiqotida Albaniya misolida o'tish davrida yashirin iqtisodiyot hajmining ortishi davlat institutlari bilan jamiyat o'rtasidagi "institutsional to'qnashuv" natijasi ekanini isbotlaydi. Rasmiy tizimga ishonchsizlik, huquqiy noaniqlik va norasmiy tarmoqlarning ijtimoiy maqbulligi yashirin iqtisodiyotni kengaytirgan. Muallif bu holatni Feige nazariyasi asosida tahlil qilib, institutsional muvofiqlikni tiklash zarurligini ko'rsatadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot ishlarini amalga oshirishda ilmiy tadqiqot metodologiyasida keng qo'llaniladigan usullardan foydalanildi. Ilmiy tahlil jarayonida ana shu ilmiy tadqiqot usullaridan, xususan, kuzatish, umumlashtirish, guruhlash, taqqoslash, tahlil qilishda esa sintez va tahlil usullaridan keng foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Yashirin iqtisodiyotning iqtisodiy tizimga ko'rsatadigan ta'siri keng ko'lamli va ko'p qirrali bo'lib, u jamiyat hayotining deyarli barcha sohalarida seziladi. Eng avvalo, bu holat davlat budjetiga tushadigan soliqlar hajmining kamayishiga olib keladi. Soliq tushumlarining yetarli emasligi esa o'z navbatida ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish, aholini ijtimoiy himoya qilish, sog'liqni saqlash, ta'lim, transport va boshqa muhim sohalarini moliyalashtirishda to'siqlarga sabab bo'ladi. Mablag' taqchilligi davlatning ijtimoiy siyosatni amalga oshirishdagi imkoniyatlarini kamaytiradi va aholi turmush darajasini ko'tarilishiga to'sqinlik qiladi. Bundan tashqari, yashirin iqtisodiyot yuqori darajada bo'lgan mamlakatlarda iqtisodiy siyosatni rejalashtirish va samarali boshqarish ancha murakkablashadi. Chunki bu holatda rasmiy statistik ma'lumotlar iqtisodiy jarayonlarning haqiqiy ko'lamini to'liq aks ettira olmaydi.

Jahon banki tomonidan olib borilgan 2023-yilgi tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, iqtisodiyoti yuqori darajada rivojlangan mamlakatlarda yashirin iqtisodiyot nisbatan nazorat ostida bo'ladi va uning YaIMdagi ulushi odatda 8–12% atrofida saqlanadi. Bu holat, bir tomondan, rasmiy iqtisodiy faoliyat uchun yaratilgan qulay sharoitlar, iqtisodiy institutlarning ishonchiligi va qonun ustuvorligi bilan bevosita bog'liq. Boshqa tomondan esa, raqamli texnologiyalar asosida ishlovchi soliq nazorati tizimining mavjudligi, ishbilarmonlik muhitining ochiqligi, shaffof davlat boshqaruvi hamda aholi o'rtasida rasmiy sektor bilan hamkorlik qilish madaniyatining shakllanganligi kabi omillar muhim rol o'ynaydi. Bunday mamlakatlarda fuqarolar rasmiy iqtisodiyotda ishtirok etish orqali ijtimoiy himoya tizimlaridan, pensiya jamg'armalaridan va tibbiy sug'urtadan keng foydalana oladilar. Shu bois, yashirin faoliyat yuritish ehtiyoji past bo'ladi, ham iqtisodiy, ham ijtimoiy manfaatlar rasmiy sektor foydasiga ishlaydi (1-jadval).

1-jadval. Rivojlangan davlatlarda yashirin iqtisodiyotning YaIMdagi ulushi (%) [14]²

Mamlakat	Yashirin iqtisodiyot ulushi
Shvetsariya	7,2%
AQSH	8,4%
Yaponiya	9,6%
Kanada	9,8%
Buyuk Britaniya	10,1%

2 Muallif tomonidan tayyorlandi.

Germaniya	10,2%
Avstraliya	10,3%
Janubiy Koreya	11,5%

Ushbu jadvalda jahondagi iqtisodiy jihatdan rivojlangan davlatlarda yashirin iqtisodiyotning YaIMdagi ulushini ko'rishimiz mumkin. Barcha davlatlarda bu miqdor turlicha farq qiladi. Masalan, Shveysariya yashirin iqtisodiyot ulushi atigi 7.2 foizni tashkil etadi. Bu ko'rsatkich mamlakatda raqamli soliq tizimining keng joriy etilgani, fuqarolarning rasmiy mehnat tizimiga yuqori darajada integratsiyalashgani va davlatga ishonch yuqoriligi bilan izohlanadi. AQShda esa bu ko'rsatkich 8.4% ni tashkil qilgan bo'lib, mamlakatning kuchli soliq nazorati, samarali jazo mexanizmlari va keng qamrovli rasmiy sektor mavjudligi muhim rol o'ynaydi.

Germaniyada yashirin iqtisodiyot ulushi 10.2% ni tashkil etib, bu ko'rsatkich Yevroittifoqdagi eng qulay soliq va huquqiy muhitlardan biri bo'lishiga qaramasdan, ba'zi kichik biznes faoliyatlarida rasmiylashtirishdan bo'yin tovlash holatlari mavjudligidan dalolat beradi. Yaponiya va Janubiy Koreyada ham yashirin iqtisodiyot nisbatan past bo'lsa-da (mos ravishda 9.6% va 11.5%), bu mamlakatlarda ijtimoiy bosim, davlat organlariga yuqori ishonch va axloqiy yondashuvlar rasmiy sektorni ustuvor qiladi.

Buyuk Britaniya va Kanadada yashirin iqtisodiyotning 10% atrofida ekanligi, u yerda kichik va o'rta biznesning ko'pligi, xizmat ko'rsatish sohasidagi mehnat munosabatlarining murakkabligi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, bu davlatlar fuqarolarning ijtimoiy ta'minot tizimiga rasmiy ishtirokini rag'batlantirish orqali yashirin iqtisodiy faoliyat hajmini pasaytirishga erishmoqda.

Rivojlanayotgan va o'rta daromadli mamlakatlarda yashirin iqtisodiyotning ko'lamiga ancha yuqori bo'lib, ko'pincha yalpi ichki mahsulotning 25–45 foizigacha yetadi. Bu guruhdagi mamlakatlarda iqtisodiy faoliyatning katta qismi rasmiy statistik hisobdan tashqarida qolmoqda. (2-jadval).

2-jadval. Rivojlanayotgan mamlakatlarda yashirin iqtisodiyotning YaIMdagi ulushi (%) [15]³

Mamlakat	Yashirin iqtisodiyot ulushi
Hindiston	31,6%
Indoneziya	34,6%
Filippin	37,1%
Misr	38,9%
Nigeriya	45,3%
Braziliya	32,1%
Vyetnam	33,8%
Pokiston	36,4%

Yuqoridagi jadvaldan ko'rishimiz mumkinki, rivojlanayotgan mamlakatlarda yashirin iqtisodiyot miqdori baland va o'suvchan.. Masalan, Hindistonda yashirin iqtisodiyotning YIMdagi ulushi 31.6% deb baholangan. Bu holat mamlakatning katta demografik hajmi, norasmiy sektorda faoliyat yuritayotgan ishchi kuchi va soliq tizimidagi murakkabliklar bilan izohlanadi.

Indoneziyada bu ko'rsatkich 34.6% ni tashkil etsa, Filippinda 37.1% atrofida. Bu davlatlarda norasmiy savdo, xizmat ko'rsatish va qishloq xo'jaligi faoliyatlari iqtisodiyotning muhim qismini tashkil etadi. Misr va Nigeriyada esa yashirin iqtisodiyot ulushi mos ravishda 38.9% va 45.3% ga teng bo'lib, bu mamlakatlardagi rasmiy iqtisodiy tizimga bo'lgan ishonch pastligi, korrupsiya darajasining yuqoriligi va huquqiy institutlarning zaifligi bilan bog'liq.

Yashirin iqtisodiyotning keng tarqalishi ushbu mamlakatlarda ijtimoiy tengsizlikning kuchayishi, davlat byudjetining zaiflashuvi, rasmiy bandlikning qisqarishi kabi jiddiy oqibatlarni keltirib chiqarmoqda.

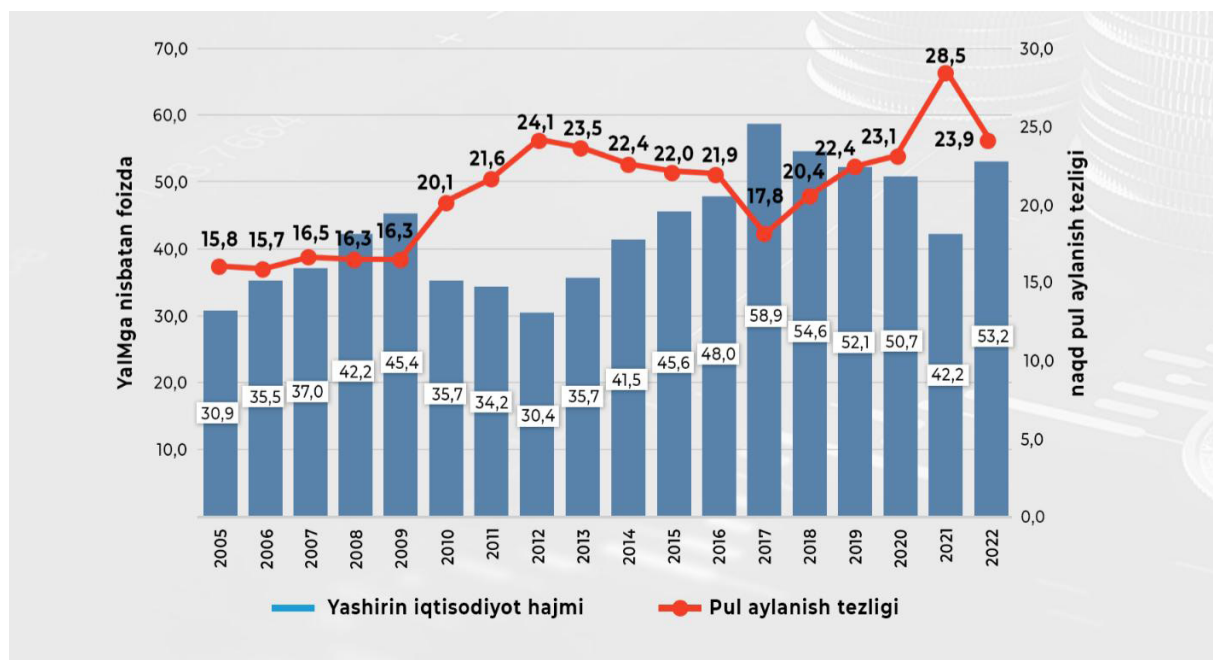
So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida yashirin iqtisodiyot hajmi sezilarli darajada o'zgarib kelmoqda. 2005—2022-yillar oralig'ida yashirin iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 31 foizdan 53 foizgacha o'sgan. Ayniqsa, 2017-yildagi iqtisodiy islohotlar, xususan, pul-kredit va valyuta siyosatining erkinlashtirilishi, naqd pul va xorijiy valyutani rasmiy ravishda erkin ayirboshlash imkoniyatining yaratilishi muhim bosqich bo'ldi. Bu o'zgarishlar bir tomondan norasmiy iqtisodiy faoliyatni qisqartirishga turtki bergan bo'lsa-da, boshqa tomondan, rasmiy sektor va norasmiy sektor o'rtasidagi farqlarni aniqlashtirib, yashirin iqtisodiyotning real hajmini aniqlash imkonini berdi.

3 Muallif tomonidan tayyorlandi.

Shuningdek, o'sha davrda iqtisodiyotda naqd pul aylanishining keskin ortishi kuzatilib, bu ko'rsatkich 59 foizgacha yetgan. Biroq 2018-yildan boshlab muomaladagi bank plastik kartalari, infokiosklar, bankomatlar va elektron to'lov tizimlarining jadal kengayishi fonida naqd pulsiz to'lovlar ulushi ortdi. Bu esa, o'z navbatida, yashirin iqtisodiyot ko'lamining qisqarishiga xizmat qildi. 2021-yilga kelib yashirin iqtisodiyot hajmi 42 foizgacha pasaygani qayd etilgan. Bundan tashqari, soliq ma'murchiligini soddalashtirish, raqamlashtirish jarayonlari va elektron hisob-faktura tizimining joriy etilishi ham muhim omillardan biri bo'ldi.

Ushbu tendensiyalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashda moliyaviy inklyuziya, raqamli to'lov tizimlari va samarali soliq siyosati muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, mazkur sohada tizimli monitoring olib borish va statistik aniqlikni ta'minlash zarurati mavjud (1-rasm).

1-rasm.Yashirin iqtisodiyot va naqd pul aylanish tezligi[16]

1-rasmdagi ma'lumotlar asosida aytish mumkinki, 2005—2022-yillar davomida O'zbekiston iqtisodiyotidagi yashirin iqtisodiyot hajmi va naqd pul aylanish tezligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ko'rsatadi. Diagrammadan ko'rinib turibdiki, yashirin iqtisodiyot hajmi 2005-yildagi 30,9% dan boshlab 2017-yilda 58,9% ga yetgan, bu davrda naqd pul aylanishi ham sezilarli darajada oshgan (24,1%). Ayniqsa, 2016—2017-yillarda naqd pul muomalasi va valyuta cheklovlarining bekor qilinishi yashirin iqtisodiyot ulushining keskin oshishiga olib kelgan.

Shu bilan birga, 2018—2021-yillarda bu ko'rsatkichda pasayish kuzatiladi: yashirin iqtisodiyot hajmi 54,6% dan 42,2% gacha kamaygan, bu esa soliq islohotlari, elektron to'lov tizimlarining joriy etilishi va iqtisodiy shaffoflikning ortishi bilan izohlanadi. 2022-yilda esa ko'rsatkich qaytadan 53,2% ga oshgan bo'lib, bu pul aylanish tezligidagi pasayish (28,5%dan 23,9%ga) bilan birga kuzatilgan. Umuman, diagrammadagi tendensiyalar yashirin iqtisodiyot va naqd pul aylanishi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi: naqd pul ustuvor bo'lgan davrlarda norasmiy iqtisodiyot hajmi ham ortadi. 2022-yilda O'zbekistonda pul o'tkazmalari hajmining keskin ortishi iqtisodiyotda naqd pul massasining jiddiy o'sishiga sabab bo'ldi. Natijada, muomaladagi naqd pulning o'rtacha miqdori 2021-yilga nisbatan 43,5 foizga ko'paydi, bu esa yashirin iqtisodiyot ko'lamining 53 foizgacha yetishiga olib keldi. Naqd pul hajmidagi bu o'sish, bir tomondan, aholining tijorat banklariga sotgan xorijiy valyuta miqdorining 2021-yilga qaraganda 1,7 baravar ortganligi bilan bog'liq bo'lgan.

Yashirin iqtisodiyot iqtisodiy tizimga bevosita va bilvosita kanallar orqali murakkab va zanjirsimon ta'sir ko'rsatadi. Eng avvalo, norasmiy faoliyatdan olinadigan daromadlar rasmiy statistikada aks etmagani sababli, bu daromadlar ustidan soliq to'lanmaydi. Natijada, davlat budjeti kutilgan soliq tushumlaridan mahrum bo'ladi. Bu holat ijtimoiy sohalar – xususan, ta'lim, sog'liqni saqlash, kommunal xizmatlar va infratuzilmani rivojlantirish kabi strategik yo'nalishlarning moliyaviy ta'minotini pasaytiradi.

Davlat tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar sifatining o'zgarishi esa fuqarolarda rasmiy tashkilotlarga nisbatan ishonchning kamayishiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida, yana ko'proq fuqarolarni rasmiy iqtisodiy muhitdan chiqib ketish, ya'ni norasmiy yoki yashirin faoliyatga o'tishga undaydi. Natijada, iqtisodiy tizimda "salbiy aylanish zanjiri" (negative feedback loop) yuzaga keladi. Bu zanjir davom etar ekan, iqtisodiyotning umumiy barqarorligi, investitsiyaviy jozibadorligi va mehnat bozorining samaradorligi pasaya boradi.

Ushbu jarayon ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan O'zbekiston uchun dolzarbdir. Zero, davlat resurslari cheklangan, aholining ijtimoiy ehtiyojlari yuqori bo'lgan sharoitda yashirin iqtisodiyot tufayli yuzaga keladigan moliyaviy yo'qotishlar makroiqtisodiy barqarorlikni izdan chiqarishi mumkin. Shu bois, bunday oqibatlarining oldini olish uchun kompleks yondashuv zarur: rasmiy sektorga kirishni soddalashtirish, soliqlar tortish tizimini isloh qilish va fuqarolar ongida iqtisodiy mas'uliyatni shakllantirish muhim vazifa sifatida turibdi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yashirin iqtisodiyot — zamonaviy davlatlar uchun murakkab va ko'p qirrali muammo bo'lib, uning miqyosi va ta'siri mamlakatlar iqtisodiy siyosatining samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, rivojlangan davlatlarda yashirin iqtisodiyotning ulushi nisbatan past bo'lsa-da, rivojlanayotgan mamlakatlarda bu ko'rsatkich juda yuqori va iqtisodiy barqarorlik uchun jiddiy tahdid hisoblanadi. O'zbekiston misolida esa norasmiy mehnat bandligi va soliqlar tortilmaydigan iqtisodiy faoliyat iqtisodiy rejalashtirish, ijtimoiy xizmatlarni moliyalashtirish, aholi farovonligi va institutsional ishonch darajasiga sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, yashirin iqtisodiyot nafaqat davlat byudjetining daromad qismini kamaytiradi, balki iqtisodiy tizimdagi ochiqlik, raqobatbardoshlik va ijtimoiy adolat tamoyillarini izdan chiqaradi. Diagramma orqali yoritilganidek, yashirin faoliyat oqibatlari zanjirsimon tus olib, tizim ichida ishonchsizlikni kuchaytiradi va norasmiylikni yanada chuqurlashtiradi. Demak, bu muammo bilan kurashish faqat nazorat yoki jazoga asoslanmasdan, kompleks yondashuv va chuqur institutsional islohotlar talab etadi.

O'tkazilgan izlanishlar asosida quyidagi takliflarni ilgari surishimiz mumkin:

Soliqlar tortish tizimini soddalashtirish va adolatli qilish: kichik va o'rta tadbirkorlar uchun yengillashtirilgan soliqlar tortish tartiblarini keng joriy etish, soliq yukini kamaytirish orqali rasmiy sektorga o'tishni rag'batlantirish lozim.

Norasmiy bandlikni rasmiylashtirish bo'yicha tizimli choralar: vaqtinchalik mehnat shartnomalarini elektron ro'yxatga olish, mobil ilovalar orqali ro'yxatdan o'tish va soddalashtirilgan ijtimoiy to'lov tizimlarini joriy etish orqali rasmiy mehnatga kirishni osonlashtirish kerak.

Raqamli iqtisodiyotni kengaytirish va nazoratni avtomatlashtirish: soliq va moliyaviy operatsiyalarni raqamlashtirish orqali yashirin faoliyatni aniqlash va avtomatik monitoring qilish imkoniyatlarini kuchaytirish, "cashless" iqtisodiyotga o'tishni tezlashtirish muhim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-oktyabrdagi "Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-6098-son Farmoni <https://lex.uz/docs/-5073459>
2. Schneider, F., & Enste, D. H. (2000). "Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences." *Journal of Economic Literature*, 38(1), 77–114.
3. Feige, E. L. (1990). "Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach." *World Development*, 18(7), 989–1002.
4. Williams, C. C., & Windebank, J. (2001). "Reconceptualising Paid Informal Work: Some Lessons from the United Kingdom." *International Sociology*, 16(1), 23–45.
5. Давыдов, Ю. Н. (2018). «Теневая экономика: природа, причины и методы противодействия.» *Вопросы экономики и права*, 6 (2), 34–41.
6. Medina, L., & Schneider, F. (2019). "Shedding Light on the Shadow Economy: A Global Database and the Interaction with the Official One." CESifo Working Paper No. 7981.
7. Torgler, B., & Schneider, F. (2007). "Shadow Economy, Tax Morale, Governance and Institutional Quality: A Panel Analysis." *IZA Discussion Paper No. 2563*.
8. Ihrig, J., & Moe, K. S. (2004). "Lurking in the Shadows: The Informal Sector and Government Policy." *Journal of Development Economics*, 73(2), 541–557.
9. Loayza, N. V. (1996). "The Economics of the Informal Sector: A Simple Model and Some Empirical Evidence from Latin America." *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 45, 129–162.
10. Williams, C. C. (2015). *Explaining the Informal Economy: An Exploratory Analysis*. Routledge.
11. Buehn, A., & Schneider, F. (2012). "Shadow Economies Around the World: Novel Insights, Accepted Knowledge, and New Estimates." *International Tax and Public Finance*, 19(1), 139–171.
12. Ergashev, R. (2020). "O'zbekistonda yashirin iqtisodiyot: sabablari va bartaraf etish yo'llari." *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali*, 4(10), 78–84.
13. Gërzhani, K. (2004). "Tax Evasion in Transition: Outcome of an Institutional Clash? Testing Feige's Conjecture in Albania." *European Economic Review*, 48(4), 729–745.
14. Schneider, F. (2020). "Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2020". Johannes Kepler University of Linz, Department of Economics. <https://www.econ.jku.at/schneider/>

15. Medina, L., & Schneider, F. (2018). "Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?" IMF Working Paper No. 18/17. International Monetary Fund (IMF). DOI: 10.5089/9781484338636.001
16. IMRS (Institute for Macroeconomic and Regional studies) sayti ma'lumotlari. https://imrs.uz/publications/articles-and-abstracts/yashirin_iqtisodiyot
17. World Bank. (2023). The Shadow Economy: Implications for Policy and Development. Washington D.C.: The World Bank Group. <https://www.worldbank.org>
18. International Labour Organization (ILO). (2022). Women and Men in the Informal Economy: A Statistical Picture. 3rd edition. Geneva: ILO.
19. IMF. (2022). Revenue Mobilization in Developing Countries. IMF Policy Paper. <https://www.imf.org>
20. Asian Development Bank (ADB). (2021). Managing Informality: Challenges and Solutions in Asia. Manila: ADB Publishing.
21. UNESCAP. (2020). Economic and Social Survey of Asia and the Pacific. Bangkok: United Nations.
22. OECD. (2017). The Size and Sectoral Distribution of Informal Employment. Paris: OECD Publishing.

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Zokir ALIBEKOV

Sahifalovchi va dizayner: Oloviddin Sobir o'g'li

2025. № 8

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: @iqtisodiyot_77

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>
